

АНАЛІЗ ТЕХНОЛОГІЙ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ В ЗМІ

У статті досліджується застосування маніпулятивних технологій в засобах масової інформації України. Розкриваються основні цілі та суб'єкти маніпулювання. Проводиться конвент-аналіз інформації, що подається іноземними ЗМІ стосовно України.

Ключові слова: маніпулятивні технології, ЗМІ, масова свідомість, маніпулятор.

The application of manipulation in the mass-media of Ukraine are researched on in the article. The principal purposes and subjects of manipulation are opened up. The convent-analysis of information which is given by foreign mass-media and has direct attitude concerning Ukraine is conducted.

Keywords: manipulation technologies, mass-media, collective consciousness, manipulator.

Вступ. Як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями неодноразово доводилося, що засоби масової інформації здійснюють інформаційно-психологічний вплив на споживача інформації. Для будь-якого впливу таким чином використовується ніщо інше, як система психолінгвістичних одиниць, яка спрямована на корекцію, управління, переорієнтацію реципієнтів масової інформації у напрямку, потрібному її замовнику або комунікатору, який транслює інформацію.

Журналісти використовують набір засобів маніпулювання та при цьому не завжди здогадуються про наявність повного діапазону прагматичних можливостей такого інструментарію. Проте, ще за стародавніх часів Аристотель серед засобів, які гарантують адекватність сприйняття, виділяв уміння правильно будувати доведення та використовувати точні доводи й аксіоми. Професійне використання згаданих ще Аристотелем риторичних засобів побудови тексту з метою цілеспрямованого маніпулювання, надає можливість сучасним ЗМІ ефективно маніпулювати масовою свідомістю споживачів інформації [1].

Питання щодо маніпулювання масовою свідомістю через ЗМІ аналізуються та обговорюються останніми роками досить активно. Сутність її полягає у тому, що ЗМІ, використовуючи певний спектр спеціальних засобів і прийомів риторики, здійснюють цілеспрямований і корисливий вплив на масового споживача інформації. Подібне негативне використання риторичних засобів ЗМІ не завжди може бути розпізнаним пересічним реципієнтом. Поступово маніпулювання в ЗМІ створює у свідомості реципієнта негативне уявлення картини світу, що призводить до несвідомої зміни акцентів як у сприйнятті реальних подій, так і прийнятті рішень щодо реагування на них. Таким чином у свідомості суспільства формується хибний у відношенні до об'єктивної реальності стан справ.

Маніпулятивні технології в засобах масової інформації. Зазначена тема стає ще більш актуальною в процесі нинішньої глобалізації практично всіх галузей життєдіяльності суспільства. Проблеми суттєвої трансформації таких понять і явищ як інформація, інформаційне суспільство, інформаційне маніпулювання суспільною думкою, національна безпека набувають загальноцивілізаційного значення. Перенесення комунікації у

віртуальний простір привело до розмивання традиційного розуміння механізмів узгодження інтересів учасників інформаційних відносин. Відповідно, руйнується існуюча межа між такими поняттями як національна, регіональна і глобальна безпека і, як наслідок, визначення нових пріоритетів забезпечення національної безпеки потребує відповідної трансформації як системи безпеки, так і методологічних основ її дослідження.

Маніпулювання існує ще з часів виникнення комунікативних відношень. При цьому головним маніпулятором виступає думка більшості, громади. В свою чергу, думка громади складається з думок окремих людей, навіть не завжди висловлених. Людина лише чекає того моменту, коли сприятлива саме для неї думка починає озвучуватися. Після цього людина стає активнішою і додає "гучності" загальній думці. Навіть Вольф Мессинг, професіонал навіювання, стверджував, що неможливо нав'язати людині логіку поведінки, яка не відповідає його моралі. Виходить, що успіхи політологів визначаються вгадуванням думок людей. Тому будь-яка політтехнологія завжди персоналізована (формує об'єкт).

Процес створення глобального інформаційного суспільства відзначається тенденціями формування єдиного інформаційного простору, який на сучасному етапі має характерні риси масштабної боротьби за рівень впливу на соціум. З розвитком комунікативних технологій та поширеністю інформаційних ресурсів, ЗМІ зарубіжних держав стають легкодоступними для внутрішньої аудиторії будь-якої країни. Україна знаходиться на межі між Сходом і Заходом, що диктує необхідність постійного балансування в межах стратегічних інтересів тих чи інших держав і це визначає технології поведінки формальних лідерів політичних систем. Тому зарубіжні ЗМІ й виступають важливим елементом впливу на формування суспільної думки держави до процесів, які відбуваються на міжнародній арені та в середині країни.

Інформаційне маніпулювання із застосуванням різноманітних технологій інформаційно-психологічного впливу, зокрема, за допомогою ЗМІ, стало масовим явищем у світі. Зокрема, це стосується насамперед механізмів реалізації політичного впливу та досягнення політичних цілей. Політичне маніпулювання інформацією, що реалізується через зарубіжні ЗМІ, зокрема, в Україні, є серйозною загрозою, як головним засадам

розбудови демократичного суспільства та зміцнення незалежності України, так і особистій інформаційно-психологічній безпеці громадян [2].

Потік інформації в сучасному світі настільки різноманітний і суперечливий, що самотійно розібратися в ній не в змозі ні пересічна людина, ні навіть група фахівців. Тому добір найбільш важливої інформації та її розповсюдження – важливе завдання всієї системи ЗМІ, що, природно, відкриває широкі можливості для маніпулювання масовою свідомістю.

Отже, поінформованість громадян, у тому числі й політиків, прямо залежить від того, як, з якими цілями та за якими критеріями відбирається інформація, наскільки глибоко вона відбиває реальні факти після препарування й редукції, здійснених газетами, радіо та телебаченням, а також від способу і форм подання інформації.

ЗМІ мають потужні можливості активного впливу не тільки на сприйняття громадянами окремих явищ і подій, але й на їхнє відношення до політики в цілому. Політична пасивність населення з будь-яких питань та його масова активність безпосередньо пов'язані з позицією ЗМІ з цього приводу. Особливо велика роль ЗМІ в перехідні періоди суспільного розвитку, оскільки без їхньої активної діяльності неможливо змінити політичну свідомість, ціннісні орієнтири та цілі великих прошарків населення й домогтися масової підтримки політики соціальних перетворень.

Однак не можна не враховувати великі можливості ЗМІ у сфері політичних маніпулювань і впливу на масову свідомість через формування в населення певної думки про ту чи іншу подію, людину, явище. Особливо актуальною ця проблема постала перед Україною, країною, у якій обізнаність населення у сфері масової комунікації знаходиться на початковій стадії свого розвитку, темпи розвитку інформаційних і політичних технологій значно випереджають розвиток законодавчої бази в області інформаційної політики, що обмежує можливість використання ЗМІ з маніпулятивними цілями [3].

До проголошення незалежності України в 1991 році, питаннями інформаційної безпеки та протидії маніпулюванню науковці та спеціалісти займалися виключно виходячи з контексту міжкласової боротьби в рамках захисту ідеологічних переконань та цілей СРСР. Після проголошення незалежності основна увага досліджень була зосереджена на проблемах права нації на самовизначення, територіальної цілісності, мовної політики, політичної та економічної незалежності. Інформаційна безпека згадувалася в контексті національної безпеки, але не мала чіткого визначення, формулювання, а отже, не вивчалася, хоча і згадувалася. На інформаційну безпеку і залежність внутрішнього інформаційного простору від стороннього інформаційного впливу почали звертати увагу лише в другій половині 90-х років. Основна увага приділялася інформаційному впливу на Україну східного сусіда – Російської Федерації. Поняття інформаційна безпека та інформаційні маніпулювання в цей період розглядалися лише в контексті співіснування з Росією: спільними кордонами, введенням двомовності, політичної незалежності при прийнятті рішень, національною ідеєю. Методологічні підходи при вивченні інформаційної безпеки та інформаційного впливу почали розроблятися на початку ХХ століття. Інформаційна безпека опинилася в центрі уваги ряду науковців, які почали активну роботу над визначенням термінології та вивченням усіх можливих взаємозв'язків [4].

Варто визнати, що й дотепер забезпеченню інформаційної безпеки в Україні не приділяється належної уваги. Не зважаючи на те, що основним суб'єктом комунікативних процесів суспільства виступає окремий

індивід, важко заперечувати, що його потреби та інтереси обумовлені певними соціальними умовами існування, а також тими людьми, з якими він взаємодіє. Соціальною ж основою забезпечення інформаційної безпеки має бути держава.

Той факт, що в ЗМІ України можна знайти немало маніпулятивних технологій інших країн світу не такий вражаючий як той, що кількість негативної інформації, яка міститься в іноземних ЗМІ про Україну значно перевищує кількість позитивної. Варто зазначити, що ці питання залишаються в Україні без належної уваги. Доводиться констатувати, що тема маніпулятивних спецоперацій проти України зарубіжними ЗМІ майже не досліджується, за винятком звинувачень Російської Федерації, але й це переважно лише окремі газетні публікації чи телевізійні сюжети.

У більшості провідних країн світу спостерігаються протилежні тенденції. Вони постійно здійснюють моніторинг ЗМІ країн-сусідів, відстежують інформацію та аналізують її на наявність маніпулятивної складової. Результати аналізу свідчать, що, наприклад, одну з найбільших і найвпливовіших американських газет "Вашингтон пост" уже давно й цілком відверто називають неофіційним рупором Держдепартаменту США, а її критичні матеріали про внутрішні проблеми іншої країни – офіційним попередженням американського уряду. Інші дослідження доводять, що коли потрібно нанести блискавичний удар по іміджу України та її керівництву чи політичним лідерам без викриття основних джерел надходження інформації та мети, використовувалася, наприклад, впливова британська газета "Файненшл таймс" чи російські "Коммерсант", "Независимость" або міжнародні телеканали Сі-Ен-Ен (США), РТР та ОРТ (Росія) [5].

Сьогодні відбувається інтенсивне використання засобів масової інформації для ведення інформаційної війни з метою забезпечення власних інтересів світовими лідерами – перш за все США та Росією. Незаперечним є і факт нарощування інтенсивності використання інформаційних маніпулювань як інформаційної зброї і окремими державами, і численними зарубіжними організаціями – нерідко терористичними, оскільки нинішня історія не відбувається неконтрольовано, тепер вона твориться свідомо, можна сказати – на замовлення сильних світу цього. Саме це гостро ставить проблему інформаційної вразливості країни в епоху глобалізації та потребує розробки і впровадження системи забезпечення інформаційної безпеки шляхом захисту не тільки інформаційного простору держави, але й захисту від інформаційних маніпулювань та інформаційної уразливості громадян і суспільства.

Україна через її геополітичне розташування є об'єктом інтересів багатьох розвинутих держав світу. Специфіка її в тому, що проти українського суспільства направлено інформаційний вплив одразу з двох боків: із Заходу та Сходу. Конкретним їх проявом можуть служити більшість політичних конфліктів, які супроводжувалися масовими інформаційними атаками та маніпулятивними впливами як на індивідуальну, так і на масову суспільну свідомість. При цьому відзначалася низька ефективність захисту від інформаційних агресій.

Враховуючи зростаючу інтенсивність застосування засобами масової інформації маніпулятивних інформаційних технологій у характерні періоди суспільного розвитку, для дослідження інформаційного впливу зарубіжних періодичних видань в Україні варто вивести період передвиборчої кампанії на пост президента країни (2003 – 2004 рр.).

Метою дослідження є виявлення ролі й місця зарубіжних ЗМІ в процесі висвітлення іміджу України та подій в українській державі на основі конвент-аналізу зарубіжних друкованих видань і розробка пропозицій що-

до шляхів реалізації системи забезпечення інформаційної безпеки держави.

Конвент-аналіз зарубіжних періодичних видань.

Аналітичні дослідження світових періодичних видань показав, що за період, узятий для дослідження (2003 – 2004 рр.) з'явилися 4255 публікацій про Україну в 354 періодичних виданнях та часописах 68 країн світу. Виходячи з того, що на той час до складу ООН входило 180 країн, отже, 35 % країн світу приділили Україні частину своєї газетної площі. Найбільше публікацій про Україну належить регіону Східної Європи (75 % від загальної кількості публікацій), що обумовлено територіальним розташуванням України та сферою політико-економічних пріоритетів. Разом з тим, у десятку країн, які найбільше пишуть про Україну входять Росія, Румунія, Польща, Угорщина, Сербія, Чорногорія, США, Німеччина, Австрія та Білорусь.

У світовій періодичній пресі Україна зображена з різних сторін. Є публікації негативного, нейтрального та позитивного характеру. Результат конвент-аналізу показав, що в десятку країн, чиї друковані ЗМІ висвітлюють Україну в позитивному плані входять Австралія, Аргентина, Ватикан. Характерно, що з 68 досліджених країн, загалом 33 країни пишуть в ЗМІ позитивно про Україну, що становить 48,5 %. При цьому позитивні публікації займають лише 24 % від загальної кількості матеріалів про Україну.

У нейтральному інформаційному контексті про Україну пишуть ЗМІ 22 % країн. Кількість нейтральних публікацій становить 15 % від загальної кількості матеріалів про Україну. ЗМІ таких країн як Португалія, Австрія, Румунія висвітлюють Україну найнегативніше. Варто відзначити, що це складає 25 % усіх країн, що висвітлюють ситуацію в Україні. При цьому негативні публікації займають більше 60 % від загальної кількості матеріалів про Україну. За досліджуваний період найбільша кількість негативних публікацій про Україну зафіксована в таких країнах як Росія, Румунія, Угорщина, Польща, США.

Досліджуючи роль і місце зарубіжних ЗМІ в процесі інформаційного маніпулювання та здійснення ними прихованого інформаційного впливу на внутрішню і зовнішню політику України в контексті інформаційної безпеки України вдалося встановити наступне. Серед найактивніших інформаційних маніпуляторів (у співвідношенні кількості маніпулятивних елементів до загальної кількості публікацій) є США, Швейцарія, Великобританія, Румунія, Австрія, Швеція, Білорусь, Польща, Росія та Німеччина. За загальною кількістю зафіксованих маніпулятивних актів у періодичній пресі до переліку найактивніших входять такі країни: Росія, Румунія, Польща, США, Німеччина, Угорщина, Австрія, Білорусь та Великобританія [6].

Здійснюючи аналіз обсягу та тривалості інформаційного маніпулювання, що активно застосовують ЗМІ зарубіжних країн для реалізації своїх власних національних інтересів, та наводячи класифікацію країн за рівнем їх інформаційного впливу на Україну можна визначити дві групи країн: групу інформаційної залежності та групу постійного впливу. Встановлено також, що найбільший резонанс викликають публікації на політично важливі теми: геополітичне місце України в світі, вибори президента в Україні, проведення конституційної реформи, менше уваги приділяється економічній та соціальній ситуаціям в Україні. І лише окремі країни висвітлюють культурологічну тематику.

Основою політичного маніпулювання є створювана ЗМІ ілюзорна реальність, що може докорінно змінити уявлення про пропоруції справжньої моделі світу. Важливою передумовою для маніпулювання можна вважати також і той факт, що, володіючи монополією на інформацію, ЗМІ задають пріоритети подій. У світі відбу-

ваються мільйони подій, але обговорюється лише та їхня частина, яку ЗМІ доводять до уваги респондента.

Шляхи реалізації системи забезпечення інформаційної безпеки. Враховуючи вищезазначені дослідження та з метою ефективного захисту від інформаційних маніпулювань виникає необхідність одночасного впровадження заходів на двох рівнях: індивідуальному та загальнодержавному. Основний тягар реалізації політики в галузі інформаційної безпеки держави лягає на органи державної влади, що мають діяти на основі законодавства та адміністративно-державного управління. До державних органів, які координують функції виконавчої влади, що найбільше беруть участь у протидії інформаційним маніпулюванням проти України в контексті забезпечення інформаційної безпеки, слід віднести: Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення, Антимонопольний комітет України, Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації, Міністерство транспорту і зв'язку, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство фінансів України, Служба безпеки України, Генеральну прокуратуру тощо.

Першим кроком у напрямку реалізації інформаційної безпеки стало рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 року "Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України", введене в дію Указом Президента України від 23 квітня 2008 року N 377. На виконання цього рішення розроблена та затверджена Указом Президента України від 8 липня 2009 року №514/2009 Доктрина інформаційної безпеки України.

Проте, у зв'язку з відсутністю Концепції національної інформаційної політики України, Положення про інформаційну війну в воєнній доктрині тощо, Україні доводиться ігнорувати окремі резолюції Генасамблеї ООН, у яких наголошується, що інформаційні технології можуть негативно впливати на безпеку держав, руйнувати та дезорганізувати як цивільні, так і військові галузі [7].

У сучасних умовах національні інтереси України вимагають термінового вирішення проблем інформаційної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки та захисту від маніпулятивних впливів.

Вирішення цих проблем потребує розв'язання завдань п'яти основних груп:

перша група проблем вимагає розвитку механізмів правового та законодавчого регулювання відносин в галузі забезпечення інформаційної безпеки;

друга група – пов'язана з інформаційним забезпеченням державної політики та організаційною структурою державної системи забезпечення інформаційної безпеки, що має включати Президента України та Прем'єр-міністра;

третья група проблем вимагає комплексного правового захисту прав і свобод людини, "персональної" інформації та таємниць особистого життя громадян, і особливо – забезпечення свободи інформаційної діяльності та державних гарантій на обмеження цієї діяльності з метою захисту прав і свобод інших осіб;

четверта група проблем невіддільна від інтеграції України у світовий інформаційний простір, що передбачає створення конкурентоспроможних інформаційних технологій, розвиток індустрії інформаційних послуг сучасних телерадіокомунікаційних мереж;

п'ята група проблем є невід'ємною складовою забезпечення власне функціонування інформаційної інфраструктури та збереження інформації.

Аналіз світового історичного досвіду й особливо новітньої політичної історії показує, що сучасні ЗМІ володіють як технічними, так і ідеологічними можливостями служити певним політичним цілям: як просвіщати лю-

дей, розвивати в них почуття власної гідності, прагнення до волі та соціальної справедливості, сприяти і допомагати компетентній участі в політиці, збагачувати особистість, так і духовно поневолювати, деформувати й залякувати, розпалювати масову ненависть, сіяти недовіру та страх [8].

І від того, яку позицію в цьому непростому питанні займуть ЗМІ, багато в чому буде залежати майбутнє нашого суспільства. ЗМІ, об'єднавши свій найбагатший ресурсний потенціал і створивши єдиний інформаційний простір, можуть реально сприяти виробленню єдиного інформаційного курсу, спрямованого на консолідацію суспільства і формування національної ідеї, а, можливо, навіть і цілої ідеології. А можуть, за допомогою "інформаційних війн", численних "викидів компромату", "зливів" і "витоків" інформації, "замовлених публікацій" і т.п. сприяти росту соціальної напруженості, невіри людей в інститути демократії, у тому числі й у самі ЗМІ. Саме тому ЗМІ не повинні належати та відповідати вимогам лише обмеженої групи осіб, які ставлять свої амбіційні устремління вище потреб суспільства. Сьогодні необхідні глибокі зміни, насамперед, у двох напрямках: у відношенні політичної еліти до поширення інформації та у ставленні українських споживачів до якості пропонованого їм інформаційного продукту.

Висновок. Варто зазначити, що сучасні ЗМІ постійно використовують у своїй діяльності маніпулятивні технології для здійснення інформаційно-психологічного впливу як на окремих людей, так і на масову свідомість. За допомогою численних прийомів і "вивертів" ЗМІ не просто беруть участь у констатації та висвітленні політичних подій, а мають можливість створювати власний ілюзорний простір та видавати за реальну модель політичного світу. Тому проблеми забезпечення інформаційної безпеки в епоху глобалізації як окремої особистості, так і суспільства в цілому є актуальними та потребують законодавчого, правового, фінансового, науково-технічного та комплексного дієвого підходу для їх вирішення.

1. Олександр Холод. Маніпуляція суспільством: мутація й інмутація як концепції соціально-комунікаційних технологій // http://www.social-science.com.ua/journal_content/239. 2. Юричко А.В. Інформаційні маніпуляції у повідомленнях світової періодичної преси в контексті інформаційної безпеки України: стан та шляхи протидії // <http://disser.com.ua/content/243438.html>. 3. Катерина Стриль. СМІ: Інформація или манипуляция? // <http://www.zadira.info/news/2243>. 4. Информационное манипулирование и подавление личности в современных условиях // <http://vostok-online.com/politics/story5.html>. 5. Масові комунікації // http://otherreferats.allbest.ru/journalism/00053814_0.html. 6. Внимание – психотронное оружие // Юридическая газета. – 1992. – №5. 7. Гарматина Ю. Ужас "гипношика" // Аргументы и факты в Украине. – 2009. – №38. 8. Репіч А. Кайф у цифровому форматі // Іменем закону. – 2009. – №40.

Надійшла до редакції 18.06.11